

ZAPOMENUTÉ ŽENY THUTMOSE III.

Jana Mynářová

Zapomenuté Théby

Staroegyptský Vaset, který Řekové nazývali Thébami, se rozkládá po obou březích řeky Nilu na území a v bezprostředním okolí moderního Luksoru. Pravděpodobně žádný z dnešních turistů by mu však nepřirkl přízvisko „zapomenutý“. Mezi jeho návštěvníky, kteří sem proudí z celého světa, bychom také asi jen velmi těžko hledali někoho, kdo by si nechal ujít možnost navštívit takové skvosty staroegyptské architektury, jakými jsou rozlehlé chrámové komplexy Luksoru a Karnaku na východním břehu řeky nebo zádušní chrámy, které si nechali panovníci Nové říše vystavět na protějším, tedy západním, břehu. Každý z návštěvníků Egypta určitě zná terasovitý chrám vybudovaný skupinou architektů pod vedením samotného Senemuta pro královnu Hatšepsutu, rozlehlý a ohromující chrám Ramesse II. nazývaný Ramesseum, chrám Medínit Habu Ramesse III. s jeho migdolem a vyobrazením bitevních scén ze střetu Egyptanů s mořskými národy, nebo osamocené stojící Memnonovy kolosy, jediné jasně viditelné pozůstatky kdysi tak velkolepého a bohatě zdobeného zádušního chrámu Amenhotepa III. K vrcholům jejich návštěvy pak nesporně patří výlet do Údolí králů, místa, které si pro svůj poslední odpočinek zřejmě jako první zvolil Thutmose I. (cca 1496–1483 př. n. l.), třetí panovník 18. dynastie a kterého, s určitým krátkým intermezem v amarnském období, následovaly další generace jeho nástupců až po Ramesse XI. (1105–1078 př. n. l.), byť tento král svou hrobku, označovanou jako KV 4, zřejmě nikdy pro svůj pohřeb nepoužil. Další z mnoha pokladů thébské nekropole jim však zůstávají skryty. Toto je podoba Vasetu, jaká se běžně vybaví modernímu turistovi – hrobky králů a královen, zádušní chrámy, velké chrámové domény zasvěcené bohu Amonovi, ti poučenější možná ještě přidají vesnici a pohřebiště řemeslníků v Dér el-Medíne nebo nekropoli hodnostářů Nové říše táhnoucí se po úpatí a ve skalních stěnách Dra Abú en-Nagy, el-Chóchy, Šéch Abd el-Kurny nebo Assasífu.

Historický úvod

Oblast Vasetu byla osídlena již dávno a nejstarší pozůstatky pocházejí z prehistorických dob, konkrétně z paleolitu, tj. cca. 90 000–10 000 př. n. l. První trvalejší obyvatelé vlastního říčního údolí se zde ale objevili až v neolitu a rozvoj lokality spojujeme především s obdobím Nakáda I a Nakáda II (cca. 3 700–3 300 př. n. l.). Oblast nebyla zcela zapomenuta či opuštěna ani v průběhu Staré říše – v prostoru el-Táریفu se německé archeologické expedici podařilo objevit dvojici mastab ze sušených cihel, které můžeme datovat do období 3. nebo 4. dynastie. Další nárůst

zájmu o tuto oblast je pak zřejmý i ve druhé polovině 5. dynastie, kdy se zde začínají objevoval bohaté zdobené skalní hrobky místní elity a to v prostoru el-Chóchy. V první přechodné době se Théby staly jedním z nejvýznamnějších politických center v Horním Egyptě, mimo jiné pod vedením králů jménem Antef. Na rozdíl od předchozích dob se dozvídáme více o tomto období z početných nápisů, které byly objeveny v oblasti Théb. Prvním z nepochybných vrcholů nekropole je vláda thébských Mentuhotepů. Později to byli právě thébští vládci (17. dynastie), kteří se postavili na odpor vojskům hyksóského krále a kterým se nakonec podařilo opět získat kontrolu nad celým územím Egypta. To byla doba, která již bezprostředně předchází dalšímu vrcholu thébského regionu – období Nové říše (18.–20. dynastie).

Geografický úvod

Oblast, která je v tomto příspěvku předmětem našeho zájmu, se nachází asi 600 km jižně od Káhiry a pro staré Egyptyany to byla 4. hornoegyptská provincie či nom. Ve starověku byl význam Vasetu zdůrazněn i prostřednictvím epiteta „jižní Héliopolis“, kdy byla jeho důležitost položena do protikladu k dolnoegyptskému náboženskému středisku v Onu (Héliopoli). V současnosti je střediskem této oblasti hornoegyptský Luksor, jehož jméno spojujeme s arabským el-Uqsor, tj. „paláce“, či obecně „památky“. Zatímco východní břeh Nilu je poměrně rozlehlý a vzdálenost mezi říčním břehem a skalním masívem je poměrně značná, na západním břehu činí pouhé 3–4 km.

Ústředním bodem celého západního břehu je vrchol hory – el-Qurn (arab. „Roh“), životní prostor staroegyptské bohyně a ochránkyně místních pohřebišť Meretseger. Právě na úpatí tohoto masivu, na přechodu mezi obdělávanou zemědělskou půdou a pouštním platem vznikla v průběhu Nové říše série zádušních chrámů panovníků 18.–20. dynastie a na svazích hory či v početných údolích pak hrobky králů i jejich hodnostářů z různých dob, od el-Tárfu na severu až po Medínit Habu na jihu.

Královské pohřby první části 18. dynastie

Tradiční pohřebišť panovníků Nové říše označované jako Údolí králů se nachází na západním břehu Nilu v thébských horách, dobře ukryté před zraky návštěvníků. Z geologického hlediska je pro tuto oblast západního břehu charakteristické střídání vrstev kvalitního vápence s měkkými vrstvami slínů. Jednotlivá hluboká údolí (včetně Údolí králů) jsou pak obklopena vysokými skalními srázy a skalními stěnami. Zatímco pro většinu z vládců první poloviny 18. dynastie platí, že známe místa jejich posledního odpočinku, je pro nás zodpovězení podobné otázky pro jejich ženské protějšky stále velice obtížná. Mezi šedesátitřemi číslovanými hrobkami králů i významných soukromých jedinců se vyskytuje jen naprosté minimum osob ženského pohlaví. V případě rané 18. dynastie se *de facto* jedná pouze o jména Cuij – matky královny Teje a manželky hodnostáře Juji, která byla i spolu se svým

mužem pohřbena do malé hrobky označované jako KV 46 v hlavním údolí, hrobky královny Hatšepsuty, která si jí však budovala v době, kdy byla vládnoucí panovnicí, hrobka KV 21 objevená v r. 1817 Giovannim B. Belzonim, která byla zřejmě určena pro pohřeb dvou královských žen a v neposlední řadě i KV 42, jenž se měla stát hrobkou manželky Thutmose III. královny Hatšepsut-Meryetre.

Značné nejistoty panují také ve vztahu k místu pohřbu prvních dvou vládců 18. dynastie – Ahmose I. (cca 1550–1525 př. n. l.) a jeho nástupce Amenhotepa I. (cca 1525–1504 př. n. l.). Zatímco se Stephenu Harveyovi podařilo identifikovat v Abydu králův kenotaf, jeho tělo bylo objeveno, společně s dalšími královskými mumiemi, ve skrýši v hrobce v Dér el-Bahrí (TT 320). Právě tento nález silně naznačuje, že král byl zřejmě stejně jako jeho bezprostřední předchůdci ze závěru 17. dynastie, pohřben na thébské nekropoli (možná v oblasti Dra Abú en-Naga). Pro hrobku jeho syna Amenhotepa I. existuje v současnosti dokonce několik „možností“, avšak doposud se spolehlivě nepodařilo potvrdit žádnou z nich jako skutečného místa posledního odpočinku tohoto krále. K nejčastěji uváděným místům se řadí i hrobka KV 39 na odlehlém kraji Údolí králů. První skutečnou královskou hrobkou v Údolí však zřejmě byla pozoruhodná rozlehlá hrobka KV 20, která obsahovala celkem dvě pohřební komory a dva sarkofágy, které byly určeny pro Thutmose I. a královnu Hatšepsutu, byť tělo krále bylo za vlády Thutmose III. přeneseno a uloženo do nově vytesané hrobky KV 38. Zatímco polohu hrobky bezprostředního nástupce Thutmose I. a jeho vedlejší manželky Mutnofrety krále Thutmose II. neznáme, vnuk Thutmose I. – Thutmose III. si nechal vybudovat svou hrobku vysoko ve skalní stěně v jižní části hlavního údolí (hrobka KV 34).

Hrobka Thutmose III.

Jednou z nejpozoruhodnějších hrobek v Údolí králů je bezpochyby hrobka Thutmose III. (cca 1479–1424 př. n. l.), označovaná jako KV 34. Panovník si jí nechal vytesat na samotném konci jihozápadního *wadí* v Údolí králů a to poměrně vysoko ve skalní stěně. Jeho hrobka sdílí mnohé prvky s hrobkami jeho předchůdců, ale zároveň přináší i mnohé nové elementy ve vývoji královské hrobky Nové říše. Vstup do hrobky představuje schodiště, které přechází v sestupnou chodbu, která se otevírá do první místnosti, jejímž středem prostupuje prudce se svažující schodiště, jež opět přechází do svažující se sestupné chodby. Tato chodba však ústí do místnosti, jejíž význam stále není uspokojivě vysvětlen a bývá v literatuře označována jako „studna“. Jedná se o hlubokou místnost připomínající studnu či šachtu, která je – v případě hrobky Thutmose III. – zdobena; na stěnách nacházíme vyobrazení vlysu tvořenou *chekery*, zatímco na stropě je patrná výzdoba s hvězdami symbolizujícími noční oblohu. Na „studnu“ navazuje pilířová síň lichoběžníkového půdorysu. V tomto místě se osa hrobky lomí a v úhlu téměř 73° pokračuje dalším schodištěm do pohřební komory, z níž se ve východní a západní stěně otevírají dvě dvojice vstupů do malých místností, tzv. „skladiště“. Pohřební komora má tvar kartuše a její strop podepírají dva pilíře. V zadní části komory se nachází sarkofág ze žlutého kvarcitu, který je též vytesán ve tvaru kartuše. Unikátnost hrobky spočí-

vá kromě první přítomnosti místnosti „studny“ především v její výzdobě. Prvním zdobeným prostorem je tzv. „studna“, kde jsou zřetelné zbytky výzdoby, tj. motiv hvězd na stropě (který se objevuje i v dalších místnostech) a vlys tvořený řadou *chekerů*. Stěny pilířové síně zdobí vyobrazení z knihy *Amduat* a to včetně seznamu 741 božstev. Kompletní text *Amduat* tvoří ústřední téma také v pohřební komoře. Zde je však text uspořádán do tří registrů a celý text vytváří dojem jakéhosi rozvinutého svitku papyru táhnoucího se kolem dokola celé pohřební komory. Jednotlivé nápisy, stejně jako postavy a další vyobrazení, jsou zachyceny v kurzívní podobě, čímž ještě více podporují dojem rozvinutého papyrového svitku. Zdobeny jsou i oba pilíře stojící uprostřed pohřební komory. Na sedmi bocích pilířů se poprvé objevují náboženské texty, které dnes označujeme jako *Reovy litanie*, zatímco na poslední straně objevíme známou scénu, ve které je panovník kojen bohyní Esetou v podobě stromu. Panovníka doprovázejí další ženské členky královské rodiny – jeho manželky a dcery. Královo tělo však v hrobce nalezeno nebylo – společně s dalšími královskými mumiami bylo během 21. dynastie z hrobky vyzdvíženo kněžími, opatřeno novými obinadly a opětovně uloženo k poslednímu odpočinku do jedné z hrodek v Dér el-Bahrí (IT 320), která posloužila jako skryš těchto ostatků až do jejího objevu v roce 1881. Prvním výkopcem hrobky Thutmose III. se stal v roce jejího objevu – tj. roku 1898 – Victor Loret, který zde pracoval pro Památkovou správu a v letech 1898–1899 pak Georges Daressy. Žádná z místností v hrobce Thutmose III. ale nebyla určena za místo pohřbu některého dalšího člena královské rodiny.

Rodina Thutmose III.

Thutmose III. byl synem Thutmose II. a vedlejší manželky Esety. Jediným doloženým potomkem Thutmose II. a jeho „velké královské manželky“ Hatšepsuty tak byla princezna Nefrure, která se mohla honosit i takovými tituly jako „královská dcera“ či „božská manželka“. Dodnes není vyřešena otázka, zdali se Nefrure – alespoň na omezenou dobu (pravděpodobně po dobu trvání spoluvlády Thutmose III. a Hatšepsuty) – nestala manželkou svého nevlastního bratra, Thutmose III. Na některých památkách je pak její jméno nahrazeno jménem další Thutmosovy manželky – Sitiah. Z památek známe jména i dalších Thutmosových manželek – kromě již dříve zmiňované Sitiah to pak byly Hatšepsut-Meryetre a Nebtu, které byly vyobrazeny na stěně královny hrobky (společně s dcerou Nefertirej). Otcem „velké královské manželky“ a „božské manželky“ Hatšepsut-Meryetre byl nepochybně významný hodnostář jménem Huj a tato královna byla matkou nejméně dvou princů (Mecheperrea a korunního prince Amenhotepa; možná i prince Siamona) a čtyř princezen (Nebetinet, Eset, Meryetamon a další Meryetamon).

Zahraniční politika Thutmose III.

Thutmose III. byl oficiálně korunován králem Horního a Dolního Egypta asi v roce 1479 př. n. l. po smrti svého otce Thutmose II. a o této události mj. vypo-

vídá autobiografický nápis významného hodnostáře – architekta Ineniho. V této době byl Thutmose však ještě velmi mlád a role regentky se v jeho jménu ujala jeho nevlastní matka a teta, královna Hatšepsut, která naplno využila svého ekonomického i náboženského vlivu a ne později než v 7. roce vlády Thutmose III. přijala trůnní jméno Maatkare, stejně jako královskou roli. Samostatná vláda Thutmose III. pak započala pravděpodobně ve 21. nebo 22. roce vlády. Mladý král byl v této době nucen čelit nebezpečí, které ohrožovalo egyptské zájmy v oblasti Předního východu – konkrétně v oblasti centrální Sýrie, kde narůstala moc mitanských vazalů – Tunipu a Kadeše. Vládce Kadeše již v této době začal kontrolovat politickou a hospodářskou situaci nejen v jižní Sýrii, ale také v severních oblastech Galileje. Skutečnou příčinou nadcházejícího vojenského konfliktu, který měl předznamenat hlavní politický vývoj v oblasti po následujících padesát let, byla právě expanzivní politika kadešského vládce. Ten začal v blízkosti egyptské „hranice“ shromažďovat své vojsko, ve kterém byla zastoupena drobná „městská království“ ze západních oblastí Palestiny, Jezreelského údolí a jižní Sýrie. Místem, kde se tato vojska shromáždila bylo Megiddo. Vládce Kadeše měl v úmyslu pokračovat se svými jednotkami dále k jihu a anektovat zdejší území – do oblasti, která byla tradiční oblastí zájmu staroegyptských panovníků. Na tuto bezprostřední hrozbu odpověděl Thutmose III. okamžitým shromážděním svých vojsk a v květnu téhož roku vyrazil z vojenské pevnosti Caru na okraji nilské delty přes Gazu v jižní Palestině směrem k Megiddu. Po úspěšné vojenské operaci, kdy se podařilo egyptským jednotkám projít průsmykem Aruna a vyhnout se tak dvěma skupinám kanaánských vojsk umístěných na předpokládaných trasách (jižní a severní) bylo Megiddo obklíčeno po dobu sedmi měsíců než padlo. Představitelé kanaánské koalice se pak vzdali do rukou egyptského krále a zapřísahali se, že již nikdy nepodniknou nic proti faraónovým zájmům. Jediný z významných představitelů koalice, komu se podařilo uprchnout, byl právě vládce Kadeše. Na rozdíl od svých předchůdců se však Thutmose III. nevrátil natrvalo zpět do Egypta. V následujících letech putovaly do této oblasti opět egyptské vojenské jednotky, aby pod panovníkovým vedením získaly další vítězství nad Tunipem, Ullazou, Ardatou a Sumurem. Následkem takové politiky nebylo pouze začlenění této oblasti do sféry egyptského vlivu, ale také změna v jejích správních podmínkách a ekonomické struktuře. Egypt tak mezi 22. a 33. rokem vlády Thutmose III. získal vliv nad strategicky významným územím v Levantě a podařilo se mu zajistit pro Egyptany přístup do levantských přístavů na pobřeží Středozemního moře (především Byblu). Vrcholem jeho vojenské kariéry pak bylo 8. tažení ve 33. roce, které bylo na rozdíl od všech předchozích zaměřeno přímo proti mitanskému panovníkovi a jeho vojskům. Při této příležitosti se jednotky egyptského krále dopravily do bybloského přístavu na lodích. V okolí Byblu pak získaly dostatečné množství kvalitního dřeva, z něhož připravily čluny, které bylo možno rozložit na jednotlivé součásti, jež se následně naskládaly na vozy a byly převezeny přes hory a následně do údolí řeky Orontes. Moment překvapení zřejmě sehrál významnou úlohu při postupu vojsk směrem k severu a Thutmose III. tak postupoval rychle směrem k severu až do blízkosti Aleppa v severní Sýrii.

Zde se mu však postavil na odpor mitanský král se svými jednotkami. Egyptanům se podařilo zatlačit Mitannce až k břehům Eufratu v blízkosti Karchemiše. Mitannci se zmocnili veškerých plavidel a podařilo se jim přeplout na protilehlý břeh. V tomto okamžiku však zřejmě vydal egyptský král rozkaz k tomu, aby byly rychle sestaveny čluny, které s sebou vezl až z přímořského Byblu. Egyptské jednotky pak mohly pronásledovat své mitanské nepřátele až hluboko po toku Eufratu, zřejmě až do oblastí, kde se spojuje s Balíchem. Po svém vítězství Thutmose zopakoval čin svého děda, Thutmose I., a na březích Eufratu vztyčil svou vlastní vítěznou stélou, ve které oslavil své činy a vojenské úspěchy. Formální závěr tohoto tažení pak spojil s lovem na slony v oblasti centrální Sýrie, označované jako Nija, čímž zřetelně potvrdil své spojení a inspiraci činy Thutmose I. Další vojenská tažení, která se uskutečnila v dalších deseti letech jeho vlády, již pouze sloužila k potvrzení egyptského zájmu a vlivu. K zajištění kontroly byly do oblasti pravidelně vysílány vojenské jednotky, jejichž cílem bylo na jedné straně udržet pořádek a loajalitu k egyptskému králi, a na druhé straně měly za úkol vybírat dávky od místních vládců, byť jejich přesné určení není zcela zřejmé – buď mohly být shromážděny ve středomořských přístavech, odkud byly na lodích zasilány přímo do Egypta, nebo mohly sloužit k zajištění fungování egyptského „správního“ aparátu v Syropalestině (jehož byly samy nedílnou součástí).

Činy Thutmose III. také značně mění přístup egyptských vládců k těmto oblastem Levanty, stejně jako k jejich vládcům a obyvatelům. Zatímco v textech z rané 18. dynastie se setkáváme s přiváděním zajatců do Egypta ve velice omezené míře, pak podle Análů Thutmose III. dosáhl celkový počet deportovaných zajatců (mužů, služebníků obou pohlaví, válečných zajatců či dětí služebníků) několika tisíc. Za vlády tohoto vládce se objevují také první zprávy o praxi, která je známa i z pozdější amarnské korespondence (kolem pol. 14. století př. n. l.), že synové místních vládců byli odváděni do Egypta, kde se jim dostalo příslušné výchovy a vzdělání, a kteří byli následně po smrti svých otců dosazeni zpět do svých domovských měst jako jejich panovníci, kteří však již byli – alespoň z formálního hlediska – vděční egyptskému králi, jenž byl odpovědným za jejich společenský „postup“. V Thutmosových Análech se doslova uvádí: *„Nyní jsou synové náčelníků a jejich bratři přivedeni do Egypta, aby se stali egyptskými rukojmími. Nyní, když některý z těchto náčelníků zemře, pak bude mít Jeho Veličenstvo jeho syna, který bude moci jít, (aby) se ujal trůnu.“* (Urk. IV, 690, 2–5). V poněkud odlišné situaci se ale zřejmě nacházely dcery těchto „vazalských“ panovníků. Byl to zřejmě také právě Thutmose III., který využil potenciál tzv. „dynastických sňatků“, kdy byly prostřednictvím svateb mezi členy jednotlivých panovnických rodin pečetěny diplomatické vztahy a aliance. Taková praxe je obdobně dobře dokumentována v amarnských dopisech – vždyť mezi manželkami Amenhotepa III. (cca. 1390–1352 př. n. l.) nacházíme vedle „velké královské manželky“ Teje i dvě mitanské princezny – Giluchepu a Taduchepu – stejně jako i další možné ženy předovýchodního původu. V Thutmosových Análech můžeme najít konkrétní odkaz na příchod syropalestinských žen na egyptský dvůr.

Hrobky královen rané 18. dynastie

To málo, co víme o pohřbech těch úplně prvních vládců 18. dynastie, se však ani zdaleka nedá srovnávat s tím, co víme o hrobkách jejich ženských protějšků. Na rozdíl od jejich nástupkyň v ramessovském období neexistuje v rané 18. dynastii žádné jednotné místo, kam by byly ukládány ostatky staroegyptských královen. Jedinou hrobkou královny z počátku 18. dynastie se podařilo identifikovat na pohřebišti v Dra Abú en-Naga (PM I², 599–600) – patří královně Ahmose-Nefertari, manželce Ahmose I. a matce krále Amenhotepa I. Poloha hrobky na pohřebišti v Dra Abú en-Naga tak zřetelně dokládá spojení posledních vládců 17. dynastie s nově etablovanou 18. dynastií a jak jsme již dříve uvedli, také těla některých z vládců tohoto období byla nalezena ve skrýši mumii v Dér el-Bahrí (hrobka TT 320). Můžeme tak předpokládat, že i další královské manželky panovníků rané 18. dynastie musely být pohřbeny v blízkosti svých královských manželů na thébské nekropoli. Jedna z princezen však byla nesporně pohřbena v jižní části thébské nekropole – v prostoru, který dnes označujeme jako Údolí královen. Jednalo se o nevlastní sestru krále Ahmose I. – princeznu Ahmosej (QV 47; PM I², 755), jejíž pohřeb byl sice prvním (dosud známým), ale nikoliv jediným pohřbem v tomto údolí z doby 18. dynastie, a která tak *de facto* položila základ samostatného pohřebiště členů novoříšské královské rodiny. Princezna Ahmosej byla dcerou krále 17. dynastie Sekenenrea Taa a jeho manželky Satdžehutej a zbytky její pohřební výbavy, které tvoří fragmenty její rakve a útržky pohřebního roucha s texty z *Knihy mrtvých*, jsou v současnosti uloženy v Egyptském muzeu v Turíně. V prostoru nedokončeného chrámu z 11. dynastie za Šéch Abd el-Kurna, jižně od Dér el-Bahrí, byla nalezena šachtová hrobka (Pit 1019) princezny Ahmose-Tumerisej, která bývá nejčastěji považována za dceru Amenhotepa I. Další z královských žen, jejíž pohřeb byl nalezen je dcera Thutmose III. a manželka Amenhotepa II. královna Meryetamon byla pohřbena v Dér el-Bahrí (TT 358; PM I¹, 421) v prostoru dvora zádušního chrámu královny Hatšepsuty. Mnohem více materiálu nám však poskytují první hrobka Hatšepsuty (PM I², 591), kterou si nechala vybudovat ještě jako regentka za nedospělého Thutmose III., a hrobka její dcery, princezny Nefrure (PM I², 592–3). Obě zmiňované hrobky však neleží ani v oblasti Dra Abú en-Naga, ani v Dér el-Bahrí či v prostoru Údolí královen, ale ještě dále na jih ve špatně dostupném, skalnatém a nehostinném terénu. Výzkum obou hrobek vedený Howardem Carterem pro lorda Carnarvona probíhal v této oblasti mezi říjnem 1916 a lednem 1917. Carter zaměřil svou pozornost na západní úpatí hory el-Kurn, do prostoru nad a za Údolím králů a záhy dospěl k závěru, že se zde nalézá „*ztracené pohřebiště královských rodin – manželek králů a královských dětí – Drubého thébského období*“ (tj. Nové říše)“.

Hatšepsutina „jižní“ hrobka

Hrobku Hatšepsuty (PM I², 591) objevil Carter v oblasti *Wádi Sikket Táket Zaíd* a v literatuře bývá tato hrobka označována často jako „jižní“ Hatšepsutina hrobka. Nebyla to však jediná hrobka, kterou zde Carter objevil a popsal – celkem se mu podařilo identifikovat čtyři hrobky – dva jámové pohřby. Jednu „chodbovou“

hrobku a poslední – Hatšepsutinu hrobku – našel ve skalní stěně na samotném konci úzkého údolí. Zdejší skalní stěna je však velice vysoká – měří 112 m – a hrobka byla vytesána ve výšce 70 m nad dnem údolí. Vstupní prostor byl dobře skryt před nežádoucí pozorností tím, že přístup byl umístěn v rozsedlině, takže hrobka byla ze dna údolí prakticky neviditelná. Dělníci pracující na výstavbě hrobky museli v rozsedlině vytesat schodiště, které vedlo k samotnému vstupu. Za vstupem se otevírá chodba (asi 17 m dlouhá a 2,2 m vysoká) a na jejím konci se po pravé straně otevírá malá předsíň, odkud v pravém úhlu prudce klesá další chodba (v délce 5,3 m), jež vede přímo do pohřební komory (5,4 × 5,3 × 3 m). Přímo proti vstupu do pohřební komory se v její podlaze otevírá vytesaný vstup vedoucí do další prudce se svažující chodby ústící do nedokončené místnosti. Nejvýznamnějším nálezem je nepochybně Hatšepsutin sarkofág ze žlutého kvarcitu, který v současnosti nalezneme ve sbírce Egyptského muzea v Káhiře (C 47032), a jenž byl postaven nad vstupem do nedokončené chodby. Stěny v přední části pohřební komory byly obloženy bloky vápence – hrobka byla totiž vytesána v nepříliš kvalitní skále, která by neumožňovala aplikovat výzdobu přímo na její stěny. Tato hrobka ale zřejmě nikdy nebyla dokončena a nikdy neobsahovala tělo zemřelé královny. O tom, že hrobka byla určena právě pro Hatšepsutu se bezpečně dozvídáme z nápisů na sarkofágu, které uvádějí, že sarkofág patřil „dědičné princezně, velké v oblíbě a milosti, paní všech zemí, královské dceři, královské sestře, božské manželce, velké královské manželce, paní Obou zemí, Hatšepsutě“, což byly tituly, kterými se honosila dříve, než nastoupila na egyptský trůn.

Hrobka Neferure

Poněkud složitější situace vznikla kolem pravděpodobné hrobky její dcery – princezny Neferure (PM I², 592–3). Ta se nacházela v nedalekém Údolí opic (*Wádi Kubbánet el-Kirúd*), ale na rozdíl od Hatšepsutiny hrobky, tato hrobka neobsahovala žádné přímé epigrafické doklady. Její poloha byla velice podobná poloze „jižní“ hrobky – stejně jako ona, byla i tato vytesána na východním konci údolí do skalní stěny, tentokrát přibližně jen 15 m nad úrovní dna. Carter připsal tuto hrobku princezně Neferure pouze na základě princezny kartuše objevené na jednom ze spadlých vápencových bloků poblíž vstupu do hrobky. Nedaleko byl nalezen i fragment ženské sochy, opět s čitelnou kartuší Neferure (C 45930).

Hrobka tří cizích manželek Thutmose III.

Hrobka „tří cizích manželek Thutmose III.“ sdílí stejný osud s mnoha dalšími významnými archeologickými objevy na území dnešního Egypta – byla objevena v prvních dnech měsíce srpna 1916 místními vesničany v jednom údolí v jejíž části thébské nekropole – ve *Wádi Kubbánet el-Kirúd* nebo jen *Wádi Kirúd*. Zřejmě prvním evropským archeologem, který do hrobky vstoupil byl Howard Carter, o kterém již víme, že od října 1916 do ledna 1917 pracoval na výzkumu Hatšepsutiny hrobky ve *Wádi Sikket Taket Zaíd* (sám Carter toto údolí označoval jako *Wádi*

4). Situace v Luksoru a Památkové správě byla v roce 1916 velice neuspokojivá – Památková správa disponovala tehdy jen velmi omezenými lidskými zdroji. Na západním břehu se v té době pohyboval Ernest Mackay, který zde katalogizoval soukromé hrobky v Thébách a byl to právě tento muž, který jako první informoval o nálezů egyptské úřady a zaslal dopis i svému britskému kolegovi Alanu H. Gardinerovi. Značnou snahu o vyřešení této nepříznivé situace a vypátrání konkrétních zlodějí mezi místními obyvateli vyvinul především Tawfik Boutros, který požádal úřady v Káhiře o povolení k zahájení výkopových prací. Jeho žádosti ale nebylo vyhověno a povolení přišlo do Luksoru až na počátku měsíce září, kdy již byla hrobka více než měsíc otevřena. Na začátku září se z Británie vrátil i Carter, který požádal o povolení k průzkumu a vykopávkám na západním břehu – dnes už bohužel nevíme, na jaké území se jeho povolení vztahovalo – buď se mohlo jednat o „rozšíření“ koncese lorda Carnarvona na práci v Údolí králů nebo se Carterovi podařilo získat jakési „dočasné“ povolení přímo pro nejjihnější thébskou oblast. Vstup do hrobky se opět otevíral ve skalní proláklíně, která vytvářela jakousi plošinu, ze které byl zajištěn přístup je vchodu. V tomto případě se vchod do hrobky otevíral v pravém úhlu ke skalní proláklíně a směrem k jihovýchodu pokračovala přístupová sestupná chodba ústící do pohřební komory. Když Carter vstoupil do nově objevené hrobky, našel zde už jen několik málo drobnějších předmětů. Během několika málo let se ale na trzích se starožitnostmi v Luksoru objevilo velké množství vzácných předmětů, které musely pocházet z neznámé hrobky členek královské rodiny 18. dynastie. Carter získal od lorda Carnarvona peníze na nákup některých předmětů, které byly posléze vyvezeny z Egypta. Snažil se však vypátrat jejich původ – záhy bylo zřejmé, že se jedná o pohřební výbavu z hrobky ve *Wádí Kubbánat el-Kirúd*. Další skupinu předmětů zakoupilo v roce 1918 Metropolitan muzeum v New Yorku, které v podobných nákupech pokračovalo i v průběhu následujících sedmdesáti let a podařilo se tak vytvořit největší sbírku předmětů z této hrobky. Dlouhodobý úkol, kterým bylo zpracování nálezových okolností i celkové zhodnocení pohřební výbavy vyústilo v roce 1988, kdy expedice Metropolitan muzea zahájila archeologickou revizi v hrobce. Na celkovou publikaci si však ostatní badatelé museli počkat až do roku 2005.

Předměty z hrobky tří cizích manželek Thutmose III.

K nejcennějším předmětům z této hrobky patří kompletně zachované sety vápencových kanop, které byly určeny pro tři ženy – Manhatu, Marutu a Manuwai. Všechny kanopy musely být vytvořeny ve stejné době a dobře odrážejí odlišnou fyziognomii svým majitelek – pro královnu Manuwai je charakteristický srdcovitý tvar jejího obličej, Marutin obličej je pak velice drobný a jemný, stejně jako její uši a Manhatu charakterizují hrubší rysy obličej. Jména všech tří žen se opakují i na jiných rituálních předmětech, jakými jsou různé typy nádob nebo srdce skaraby. Součástí pohřební výbavy královen byly i tři páry zlatých sandálů, zlaté náprstníky kryjící prsty u rukou i u nohou, skupina zlatých ozdob a šperků (náušnic, vykládané pokrývky paruky, prsteny, náramky,

náhrdelníky), mezi kterými nepochybně vyniká tzv. „gazelí diadém“, který Metropolitan muzeum zakoupilo do svých sbírek v roce 1920.

Na početných kamenných nádob je možné číst jméno a titulaturu krále Thutmose III. Všechny tři ženy – jejichž jména jsou zaznamenána na celkem dvanácti kanopických nádobách, třech libačních nádobkách a třech srdečních skarabech – měly titul *hmt nswt* „královská manželka“. Jejich jména byla dříve interpretována jako churritská, ale Jamesi E. Hochovi se podařilo spolehlivě prokázat jejich západosemitský původ. Ani to nám však nepomáhá ve snaze o zjištění více informací o jejich původu. Vždyť ani nevíme, zda byly všechny královny navzájem příbuzné. Pravdou je, že většina předmětů musela být vytvořena přibližně ve stejné době – někdy kolem 22. roku vlády Thutmose III., tj. v době, kdy ze záznamů mizí zmínky o královně Hatšepsutě a pohřební výbava musela být vytvořena krátce po její smrti. Proč ale pro všechny královny najednou? To je otázka, na kterou dnes neumíme odpovědět. Další otázkou je, kdy se vlastně tyto cizinky dostaly k egyptskému královskému dvoru. Na několika místech *Análů* Thutmose III. se sice setkáme s odkazy na ženy předovýchodního původu, ani jedna z těchto zmínek ale zřejmě neodpovídá situaci Thutmosových žen. V jedné pasáži můžeme číst: „[*Seznam darů přinesených do rukou Jeho Veličenstva náčelníky*] *Recenu* ve 40. roce vlády ... *Dary náčelníků Recenu: dcera náčelníka a [její] výbava ze zlata a lapisu lazuli její země; doprovod, služebníci a [mužští otroci a ženské otrokyně] patřící jí: 30*“ – text však hovoří jen o jediné ženě a navíc, k této události došlo až ve 40. roce vlády, tj. v době, kdy již byla hrobka ve *Wádi Kubbánet el-Kirúd* použita pro pohřeb Thutmosových manželek-cizinek. Jediným náznakem odpovídající době vzniku hrobky je nápis na Sedmém pylonu Amonova chrámu v Karnaku, jenž přináší popis prvního vojenského tažení, které se uskutečnilo již ve 22.–23. roce Thutmose III. Text se zmiňuje o zajetí manželek krále Kadeše a jeho syrských spojenců – „*Mé Veličenstvo se zmocnilo žen padlého [= vládce Megidda] a [jejích] dětí, a žen náčelníků, které byly (s ním) a všechny [jejích] děti. Pak Mé Veličenstvo dalo tyto ženy (a jejich děti do „skladiště/sýpky“ mého otce Amona jako smluvní služebnice*).“ Tyto ženy byly ale určeny – jak se v textu explicitně uvádí – jako služebnice pro Amonův chrám a je otázkou, jestli by bylo vůbec možné jejich „povýšení“ do úlohy královských manželek, které byly posléze opatřeny tak skvostnou pohřební výbavou.

Závěrem tak musíme konstatovat, že ani písemný, ani archeologický materiál nám doposud neumožňuje odhalit více o původu a osudech těchto žen. Naším cílem v tomto příspěvku však bylo odhalit alespoň něco málo o „zapomenuté“ části thébské nekropole.

Literatura

Carter, Howard

1917 „A tomb prepared for Queen Hatshepsuit and other recent discoveries at Thebes“, *Journal of Egyptian Archaeology* 4, 107–118.

Lilyquist, Christine with contributions by James E. Hoch and A. J. Peden

2005 *The Tomb of Three Foreign Wives of Thutmose III*, New Haven – London: Yale University Press.

Porter, Bertha – Moss, Rosalind

1960 *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings. I. The Theban necropolis. part 1 Private tombs, part 2 Royal tombs and smaller cemeteries*, 2. vydání, Oxford: Clarendon Press.

Redford, Donald B.

2003 *The Wars in Syria Palestine of Thutmose III*, Leiden – Boston: E. J. Brill [Culture and History of the Ancient Near East 16].

Reeves, Nicholas C.

1990 *Valley of the Kings: The Decline of a Royal Necropolis*, London: Paul Kegan.

Reeves, Nicholas C. – Wilkinson, Richard H.

1996 *The Complete Valley of the Kings. Tombs and Treasures of Egypt's Greatest Pharaohs*, Cairo: The American University in Cairo Press.

Sethe, Kurt

1903–1957 *Urkunden der 18. Dynastie*. Leipzig: J. C. Hinrichs.

Strudwick, Nigel – Strudwick, Helen

1999 *A Guide to the Tombs and Temples of Ancient Luxor. Thebes in Egypt*, London: British Museum Press.

Winlock, Herbert E.

1926 „The Museum's Excavations at Thebes“, in: *The Egyptian Expedition 1924–1925. Bulletin of the Metropolitan Museum of Art* 21, 5–32.

1948 *The Treasure of Three Egyptian Princesses*, New York: Metropolitan Museum of Art.